

กระบวนการรำแต่งกายของพระสังข์ในการแสดงละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง

The Dance Process Costumes of Sangtong in the Play Performed by All Male in Sangtong Story

สุรเชษฐ์ สุพลจิตต์*

Surachet Suponchit*

ศุภชัย จันทร์สุวรรณ**

Supachit Chansuwan**

สุรัตน์ จงดา***

Surat Chongda***

บทคัดย่อ

การศึกษากกระบวนการรำแต่งกายของพระสังข์ในการแสดงละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการรำแต่งกายของพระสังข์ในการแสดงละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง ผู้วิจัยได้อาศัยข้อมูลพื้นฐานจาก เอกสารตำรา และการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ โดยใช้การสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured interview) โดยใช้เครื่องมือในการบันทึกเสียงและการลงภาคสนามแบบมีส่วนร่วมในการต่อกระบวนการรำลงสรหมอยุพระสังข์จากคุณครูอุดม กุลเมธพนธ์ โดยนำข้อมูลที่รวบรวมได้ทั้งหมดมาวิเคราะห์ตีความ ด้วยการพรรณนาความ (Content Analysis) และสรุปผลการวิจัยพร้อมข้อเสนอแนะในการวิจัย จากการศึกษาพบว่ามียู่ 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1.กระบวนการรำออก 2.การอาบน้ำ 3.การประพรมเครื่องหอม 4.การแต่งตัว 5.การเดินทางของตัวละคร การรำลงสรหมอยุพระสังข์มีความแตกต่างจากการรำลงสรชุดอื่น ๆ คือ มีการใช้เตียง 2 เตียงในการรำด้วยให้ผู้ชมเข้าใจว่าห้องอาบน้ำและห้องแต่งตัวเป็นคนละห้องกัน ลงสรหมอยุพระสังข์มีกระบวนการรำหลัก 11 ท่า มีสร้อยท่า 23 ท่า กระบวนท่ารำหลักมีลักษณะคล้ายกับลงสรชุดอื่นๆ ต่างกันที่สร้อยท่า เพลงหน้าพาทย์ก็มีความพิเศษกว่าเพลงเสมออื่น ๆ ด้วยมีการยกเท้าและจับมือจับชายห้อยข้าง และมีการใช้ท่าเชิดฉิ่งในท่าเล่นตะโพน 6. แทนท่ากลางอำพรและท่าพิสมัยเรียงหมอนเพื่อให้เป็นเอกลักษณ์ของการแสดงชุดนี้

คำสำคัญ : รำลงสรหมอยุพระสังข์ ท่ารำหลัก สร้อยท่า

* ศิลปมหาบัณฑิตสาขาวิชานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

* The Degree of Master of Fine Arts Program in Thai Drama Graduate School Bunditpatanasilpa Ministry of Culture

** รองศาสตราจารย์ดร.สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

** Associate Professor, Dr, Thai Classical Dance Graduate School Bunditpatanasilpa Ministry of Culture

*** ที่ปรึกษาร่วมวิทยานิพนธ์

*** Thesis Co-advisor, Dr, Thai Classical Dance Graduate School Bunditpatanasilpa Ministry of Culture

Abstract

The study of dance process costumes of Sangtong in play performed by all male in Sangtong story. The researcher used the qualitative research by analysing the sequenses of Sangtong Play performed by all male actors. The researcher utilized basic data from documents, textbooks and interview with experts selected by purposive sampling. The study used unstructured interview questions, and audio recording tool to collect data. The researcher also conducted direct observation in the dance pattern of Ram Long-sang Mon Pra-Sang performed by Kru Udom Kulametpon, a well known and respected stage performer. The obtained data was analyzed, and interpreted with content analysis before presenting the summary and recommendation for further study. There are 5 steps of the dance pattern in showering and costumes as follow; 1) actor opening dance, 2) showering, 3) to make up, 4) to dress up and 5) to travel. Ram-Long-Song Mon was special because using two beds. The audience would understand the situation that there were different places. The main dance pattern which used in Ram Long-song Mon Pra-Sang were 11 patterns. There were 23 Soi-Tha dance pattern. The main dance were similar with other Long-Song but different Soi-Tha. Naa-paat music was special from other Sa-Mur music by raise their feet and Jiip for catching the raise feet and used Chert-Chin by using body dance pattern 6 rhythm replace Gaag-Am-Pon dance pattern or Pi-Sa-Mai Riang-Moon for identity in this performance.

Keywords : Ram-Long-Song Mon PhraSang, Main dance, Soi-Tha

บทนำ

การแสดงนาฏศิลป์ไทยเป็นการสื่อสารภาษาด้วยศิลปะท่าทางอันงดงาม เครื่องแต่งกายเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งที่ช่วยเน้นลักษณะและความสง่างามของตัวละครที่กล่าวถึงในบทละครและวรรณกรรม เป็นการสื่อความหมายให้ผู้ชมได้ทราบถึงสถานะ เชื้อชาติ เวลาเกิด ลักษณะนิสัย ของตัวละครผ่านทางสีของเครื่องแต่งกาย รูปแบบของเครื่องประดับ และลักษณะของการนุ่งผ้าจีบผ้าในรูปแบบต่างๆ แต่เดิมการแสดงโขน-ละครมีการฝึกหัดและจัดแสดงอยู่ในราชสำนัก ด้วยโขน-ละครเป็นเครื่องประกอบพระเกียรติยศอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ บทละครหรือวรรณกรรมโดยมากจะเป็นเรื่องที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นทั้งสิ้น จึงส่งผลถึงบทบาทและวิถีการดำเนินชีวิตของตัวละครได้รับอิทธิพลระเบียบแบบแผนจากพระราชพิธีสำคัญต่างๆในราชสำนัก ไม่ว่าจะเป็นเครื่องแต่งกาย เครื่องต้นต่าง ๆ ล้วนเลียนแบบมาจากเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระวิจารณ์เกี่ยวกับเครื่องแต่งกายโขน-ละครว่า “เครื่องแต่งตัวโขน-ละคร เป็นเครื่องถ่ายแบบอย่างมาจากเครื่องยศศักดิ์ของพระมหากษัตริย์และท้าวพระยาแต่ดึกดำบรรพ์เป็นพื้นแต่ก่อนมา สุรตน์ จงดา (สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2561) รวมถึงงานราชพิธีต่าง ๆ ก็ได้สอดแทรกไว้ในวรรณกรรมและละครโดยเฉพาะตัวละครที่มียศศักดิ์ถือได้ว่าถนัด

แบบมาจากวิถีชีวิตจริงของพระมหากษัตริย์เลยก็ว่าได้ เช่น การอาบน้ำแต่งตัวก็ได้เลียนแบบมาจากพระราชพิธีลงทรงหรือลงท่าของเจ้านาย และพระราชพิธีมูรธาภิเษกของพระมหากษัตริย์ตามความเชื่อของศาสนาฮินดูที่ว่า พระมหากษัตริย์ก่อนจะขึ้นครองราชย์ต้องมีการอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาดเพื่อแปรสภาพจากมนุษย์ขึ้นเป็นสมมุติเทพคือมีการตั้งฉัตรพระกระยาสนานที่ทำจากไม้มะเดื่อสำหรับรับสรงน้ำพระพุทธรูปจากพระสุหร่าย (ฝักบัว) ที่ติดอยู่บนเพดานมณฑป ซึ่งน้ำที่จะใช้สรงมาจากแม่น้ำสำคัญ 5 สาย ได้แก่ แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำบางปะกง แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำราชบุรีและแม่น้ำเพชรบุรี พร้อมน้ำจากสระศักดิ์สิทธิ์อีก 4 สระ ได้แก่ สระแก้ว สระเกศ สระคา และสระยมยา ในจังหวัดสุพรรณบุรี กรมศิลปากร (2518, น.13) จากพระราชพิธีดังกล่าวเกิดเป็นจารีตการแสดงละครว่าตัวละครชั้นกษัตริย์ก่อนจะไปทำพิธีที่สำคัญหรือกิจธุระ จะต้องมีการอาบน้ำแต่งตัวก่อนทุกครั้ง เป็นอิทธิพลของราชสำนักที่เข้ามามีบทบาทของการดำเนินชีวิตของตัวละครเกิดเป็นรูปแบบการร่ายรำที่มีความประณีต ทั้งท่ารำ เครื่องแต่งกาย เพลงร้อง และดนตรีประกอบการแสดงที่ไพเราะที่เรียกกันตามภาษานาฏศิลป์ว่า “การรำลงสรง”

ลงสรง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ.2554 ให้คำจำกัดความว่า การอาบน้ำ การรำลงสรงเป็นการอาบน้ำของตัวละครชั้นกษัตริย์ที่จะไปประกอบพิธี หรือกระทำการธุระใด ๆ ที่มีความสำคัญ ซึ่งการรำลงสรงเป็นการเอาความสำคัญของการอาบน้ำในราชสำนักมาพัฒนาใส่กระบวนการท่ารำท่วงท่าทางกับวรรณกรรมหรือบทละครที่มีอยู่แล้ว การรำลงสรงมีอยู่ด้วยกันหลายบทซึ่งแต่ละบทจะมีการบรรยายการรำลงสรงที่ต่างกัน ไม่ว่าจะเป็น ลงสรงแบบสุหร่าย (อาบฝักบัว) ลงสรงแบบขันสาคร (ตักอาบ) ลงสรงแบบสรงสนาน (ลงอาบในบึงหรือแม่น้ำ) ส่วนที่จะเรียกว่าเป็นสรงอะไรนั้นขึ้นอยู่กับเพลงและลักษณะของการอาบน้ำ ในปัจจุบันพบว่าการรำลงสรงอยู่ 6 ประเภท ได้แก่

1. รำลงสรงปีพาทย์ 2. รำลงสรงมอญ 3. รำลงสรงสุหร่าย
4. รำลงสรงโขน 5. รำลงสรงลาว 6. รำลงสรงแขก

กระบวนการรำลงสรงประกอบไปด้วยท่ารำหลักและสร้อยท่าซึ่งท่ารำหลักจะเป็นท่าที่บอกถึงตำแหน่งที่อยู่ของเครื่องทรงและเครื่องประดับ โดยการรำลงสรงในรูปแบบต่างๆส่วนใหญ่จะมีลักษณะท่ารำหลักที่คล้ายกันผิดกันที่การวางมือและการเล่นเท้ายกเท้าที่ไม่เหมือนกันตามบทร้องและจังหวะเพลงที่แตกต่างกันออกไป ส่วนสร้อยท่าเป็นท่าขยายของท่ารำหลักโดยมากจะมีลักษณะที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับความหมายของบทร้องและทำนองเพลง ศุภชัย จันทรสุวรรณ์ (สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2561) ซึ่งการรำลงสรงจะถูกสอดแทรกไว้ในการแสดงละครหลวงทุกประเภท

ละครนอกแบบหลวงเป็นหนึ่งในละครราชของหลวงซึ่งมีที่มาจากการแสดงละครของชาวบ้านที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมใช้ผู้ชายแสดงล้วนเพราะละครชาวบ้านในสมัยก่อนจะไม่สามารถใช้ผู้หญิงแสดงได้ด้วยเพราะละครผู้หญิงเป็นละครหลวงสำหรับพระมหากษัตริย์เท่านั้นประชาชนทั่วไปไม่สามารถมีละครรำที่เป็นผู้หญิงได้ ต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ละครหลวงแสดงละครแบบชาวบ้านบ้างพระองค์จึงทรงพระราชนิพนธ์ละครนอกแบบหลวงโดยใช้เค้าเรื่องเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาใหม่ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จำนวน 6 เรื่อง ได้แก่ เรื่องคาวี เรื่องสังข์ทอง เรื่องมณีพิชัย เรื่องสังข์ศิลป์ชัย เรื่องไชยเชษฐา และเรื่องไกรทอง ละครนอกแบบหลวงจึงถือกำเนิดขึ้นแต่นั้นเป็นต้นมา ละครนอกแบบหลวงมุ่งเน้นการดำเนินเรื่องที่รวดเร็ว เนื้อเรื่องสนุกสนาน แต่ยังคงลักษณะการร่ายรำที่อ่อนช้อยงดงามเอาไว้

ตามแบบของละครใน ด้วยว่าผู้แสดงเป็นนางละครหลวง เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายล้วนมีความวิจิตรงดงามและกระบวนการขับร้อง ดนตรีที่ประกอบการแสดงไพเราะ สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ (2555, น.126) ละครนอกแบบหลวงได้มีการสอดแทรกการแสดงลงสรได้ด้วย เช่น ลงสรวงมอญพระสังข์ ในเรื่องสังข์ทองเป็นการร่ายรำที่บรรยายถึงการอาบน้ำแต่งตัวของพระสังข์ทองที่จะออกไปตีคลีกับพระอินทร์

กระบวนการรำลงสรอันเป็นรูปแบบการรำที่แสดงให้เห็นถึงความงดงาม ประณีตในการอาบน้ำ แต่งตัวของตัวละครเริ่มมีลดน้อยลงด้วยจำเป็นต้องใช้เวลาในการแสดงค่อนข้างมาก เพราะกระบวนการรำได้บอกถึงตำแหน่งเครื่องประดับและการแต่งกายไว้ตามวรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงส่งผลให้ชุดการแสดงบางชุดใกล้สูญหายไปเต็มที่ วีระชัย มีบ่อทรัพย์ (สัมภาษณ์, 15 กันยายน 2561) เช่น การรำลงสรวงมอญของพระสังข์ในการแสดงละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง เป็นชุดที่มีความสำคัญต่อวงการนาฏศิลป์ไทยอีกชุดหนึ่งด้วยเป็นชุดการแสดงที่ได้รับการถ่ายทอดเป็นแบบแผนอย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอนโดยเริ่มแรกมีมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชการที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตกทอดมาถึงยุคสมัยของวังสวนกุหลาบ ในปัจจุบันการแสดงชุดนี้ไม่มีการนำออกมาแสดงอีกเลยดูได้จากการแสดงเรื่องสังข์ทอง ในแต่ละครั้งของกรมศิลปากรจะไม่ปรากฏการแสดงชุดนี้เลย อีกทั้งการแสดงชุดนี้ไม่มีบรรจุอยู่ในหลักสูตรการเรียนการสอนทางด้านนาฏศิลป์ไทยของทุกสถาบันที่มีการเปิดการเรียนการสอนทางด้านนาฏศิลป์ไทยในประเทศไทย แม้แต่สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์อันเป็นต้นแบบของการถ่ายทอดนาฏศิลป์แบบราชสำนักก็ไม่มีบรรจุการแสดงชุดลงสรวงมอญพระสังข์ไว้ในหลักสูตร เพราะปัจจุบันผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดกระบวนการรำลงสรวงมอญพระสังข์จากคุณครูลมูลยมะคุปต์ มีเพียงท่านเดียวเท่านั้นคือ คุณครูอุดม กุลเมธพนธ์ ซึ่งปัจจุบันท่านเกษียณอายุราชการไปแล้วและได้ถ่ายทอดท่ารำลงสรวงมอญพระสังข์ไว้ให้คุณครูวีระชัย มีบ่อทรัพย์ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ไทยในพระสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ทำงานวิจัยฉบับนี้ขึ้นโดยเน้นความสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการรำการแต่งกายและองค์ประกอบในการแสดงลงสรวงมอญในบทบาทพระสังข์ โดยที่ผู้วิจัยได้อาศัยข้อมูลปฐมภูมิ และทุติยภูมิจากการศึกษาคำรา บทความ หนังสือ เอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาสร้างเครื่องมือในการวิจัยโดยการกำหนดแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างในการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนำมาใช้วิเคราะห์กระบวนการรำลงสร และ ลงภาคสนามแบบฝึกปฏิบัติในการต่อกระบวนการรำลงสรวงมอญพระสังข์จาก คุณครูอุดม กุลเมธพนธ์ และ คุณครูวีระชัย มีบ่อทรัพย์ จากนั้นผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้รวบรวมมาทั้งหมดสรุปเนื้อหาและจัดทำรายงานการวิจัยให้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อเป็นการสร้างโอกาสให้ผู้ที่มีความสนใจที่จะศึกษากระบวนการรำลงสรวงมอญพระสังข์ได้ทำการศึกษาและต่อยอดในการทำวิจัยขั้นต่อ ๆ ไป เป็นการสืบทอดกระบวนการรำลงสรวงมอญพระสังข์ให้แก่ผู้สนใจในการศึกษาเพื่อถ่ายทอดในการเรียนการสอนสู่การแสดงหรือการสร้างสรรคการแสดงในเชิงอนุรักษ์และเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยให้จรรโลงไว้ในสังคมไทยแบบยั่งยืน ไม่ให้สูญหายไปตามกาลเวลา

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. ศึกษาความเป็นมาของกระบวนการรำแต่งกายที่ปรากฏในวรรณกรรม
2. ศึกษาองค์ประกอบและกระบวนการทำรำแต่งกายของพระสังข์ในการแสดงละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง
3. ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการทำรำแต่งกายของพระสังข์ในการแสดงละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง

วิธีการดำเนินงานวิจัย

การวิจัย เรื่อง กระบวนการรำแต่งกายของพระสังฆีในการแสดงละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง ผู้วิจัยเลือกใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) งานวิจัยฉบับนี้ให้ความสำคัญกับ กระบวนการรำแต่งกายของพระสังฆีในรูปแบบละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง โดยผู้วิจัยได้อาศัยข้อมูล พื้นฐานจากการศึกษาเอกสาร ตำรา บทความ ทัศนคติ ค่านิยม ตลอดจนความเชื่อของคนไทยที่เกี่ยวกับการ แต่งกายสวมเครื่องประดับที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณเป็นส่วนประกอบในการวิเคราะห์การดำเนินงานวิจัยเพื่อ แสวงหากระบวนการรำที่ได้รับมีการถ่ายทอดมาอย่างเป็นแบบแผนในการแสดงรำลงสรงมอญพระสังข์ โดยมี ขั้นตอนวิธีการดำเนินงานวิจัยดังนี้

1. ศึกษาเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อรวบรวมข้อมูลนำมาวิเคราะห์เชิงคุณภาพ แหล่งข้อมูลที่ค้นคว้าคือ

- 1) จากเอกสารตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2) จากสื่อสิ่งพิมพ์และบทความตลอดจนสื่ออิเล็กทรอนิกส์

2. ภาคสนาม ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒินักวิชาการ ศิลปินในด้านการแสดงนาฏศิลป์ไทย โดยใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) และใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) โดยใช้เครื่องมือในการบันทึกเสียง ซึ่งมีเกณฑ์ในการเลือก ดังนี้

- 1) ผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ โดยกำหนดจากคุณสมบัติว่าต้องเป็นนาฏศิลปินที่เชี่ยวชาญในการแสดงรำวงสงกรานต์ บทบาทตัวพระเป็นผู้เชี่ยวชาญในการสอนตัวละครฝ่ายพระโดยมีประสบการณ์ไม่น้อยกว่า 20 ปี ทั้งยังเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย และเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญทางด้านดนตรี และคีตศิลป์ นักวิชาการทางด้านวรรณกรรมโดยมีผู้ที่ตรงตามเกณฑ์ที่กำหนด 12 ท่านดังนี้

1. คุณครูอุดม กุลเมธพันธ์ ข้าราชการบำนาญวิทยาลัยนาฏศิลป์
2. รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย จันทร์สุวรรณ์ ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง
(นาฏศิลป์ไทย) ปีพุทธศักราช 2548
3. คุณครรรจนา พวงประยงค์ ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย)
ปีพุทธศักราช 2554
4. คุณครูทัศนีย์ ชุนทอง ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง(ดนตรี-คีตศิลป์)
ปีพทธศักราช 2555

5. คุณครูเวณิกา บุญนาค ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย)
ปีพุทธศักราช 2558

6. คุณครูณัฏมัย ไตรทองอยู่	ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์
7. คุณครูศิริวรรณกัลยาณมิตร	ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์
8. คุณครูวีระชัย มีบ่อทรัพย์	ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์
9. คุณครูไพฑูรย์ เข้มแข็ง	ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์
10. คุณครูเชาวลิต สุนทรานนท์	ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญกรมศิลปากร
11. ดร.สุรัตน์ จงดา	ครูชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยนาฏศิลป์
12. คุณครูสมาน น้อยนิตย	ผู้เชี่ยวชาญด้านดนตรีสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

2) ลงภาคสนามแบบมีส่วนร่วมในการต่อกระบวนทำรำลงสรหมอยู่ในบทบาทของตัวพระสังข์ เข้ารับการถ่ายทอดกระบวนทำรำลงสรหมอยู่พระสังข์ จากผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ไทย

1. คุณครูอุดม กุลเมธพนธ์	ข้าราชการบำนาญวิทยาลัยนาฏศิลป์
2. คุณครูวีระชัย มีบ่อทรัพย์	ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

3) บันทึกการงานการวิจัย ผู้วิจัยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยนำข้อมูลที่รวบรวมได้ทั้งหมดมาวิเคราะห์ ตีความ และสรุปผลการวิจัยด้วยการพรรณนาความ(Content Analysis)

4) สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะในการวิจัย

ผลการวิจัย

จากการศึกษาองค์ประกอบของกระบวนการรำแต่งกายของพระสังข์ในการแสดงละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง พบว่า

ผู้แสดง ผู้แสดงรำลงสรหมอยู่พระสังข์ต้องเป็นผู้ที่ฝึกเรียนตัวพระจะต้องเป็นผู้มีฝีมือ มีทักษะในการแสดงนาฏศิลป์ไทยเป็นอย่างดีเพราะการรำลงสรหมอยู่พระสังข์เป็นการแสดงรำเดี่ยวเพื่ออวดฝีมือและผู้แสดงจะต้องมีสรีระของร่างกายที่สูงโปร่ง ผิวพรรณดี รูปร่างรูปไข่ตามลักษณะการคัดเลือกผู้แสดงตัวพระ โดยมีครูเป็นผู้คัดเลือกและฝึกหัดการแสดงให้ นอกจากนี้ยังพิจารณาจากความแตกต่างของลักษณะนิสัย เช่น บุคคลที่มีลักษณะนิสัยเรียบร้อยก็ได้รับบทเป็นพระสังข์ บุคคลที่มีลักษณะนิสัยสนุกสนานร่าเริงก็ได้รับบทเป็นเจ้าเงาะ บุคคลที่มีลักษณะนิสัยสุขุมก็ได้รับบทเป็นพระราม เป็นต้น เพื่อความเหมาะสมกับบทบาทและความสำคัญของตัวละครในการแสดงอีกด้วย

ดนตรี ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงลงสรหมอยู่พระสังข์ เรียกว่า วงปี่พาทย์เครื่องห้า ไม่นวมเพราะการแสดงละครเป็นการแสดงในที่โลฐานถ้าใช้ปี่พาทย์ไม้นวมก็จะมีเสียงที่ดังเกินไป

เพลงประกอบร้อง ใช้เพลงลงสรหมอยู่ ลงสรหมอยู่เป็นชื่อเพลงที่มีไว้สำหรับการรำอาบน้ำแต่งตัวของตัวละคร เหตุที่พระสังข์ใช้เพลงลงสรหมอยู่ในการรำอาบน้ำแต่งตัว เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยท่านทรงบรรจุไว้ในบทพระราชนิพนธ์ จึงยึดแบบแผนของพระองค์ท่านใช้มาจนถึงปัจจุบัน

เครื่องแต่งกาย แต่งกายยืนเครื่องพระขนยาวสีเหลืองทองตามสีของตัวละครที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ ด้วยเหตุที่ว่าพระสังข์ลอบลงไปซุกบองคืในบ่อทองของนางพันธุรัตน์ ผิวพรรณร่างกายจึงมีสีทองอร่ามคล้ายทองคำนพคุณ

อุปกรณ์ประกอบการแสดง ประกอบไปด้วย เติ่งใหญ่ 1 เติ่ง เติ่งเล็ก 1 เติ่ง คันฉ่อง พานเครื่องพระสำอาง และขันสาคร

กระบวนการทำรำ การแสดงลงสรงมอญพระสังข์มีการใช้ท่ารำตีบทตามบทร้อง ที่บอกตำแหน่งเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับของตัวละครในตำแหน่งต่างๆเป็นท่าหลักและมีท่าเชื่อมเป็นท่ารำเพื่อเชื่อมท่ารำหลักให้ต่อเนื่องสอดคล้องกัน ผลการวิจัยพบว่ากระบวนการแต่งกายของพระสังข์ในการแสดงละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทองมีขั้นตอนการอาบน้ำแต่งตัวของพระสังข์ 5 ขั้นตอน ได้แก่

1. ขั้นตอนการร่ำออกเพื่อเปิดตัวผู้แสดงหน้าเวที ส่วนมากจะใช้เพลงหน้าพาทย์เสมอ ต้นเข้ามา เป็นต้น แต่การแสดงลงสรงมอญพระสังข์ใช้เพลงลงสรงมอญพระสังข์ออกมาเลยเพื่อความกระชับฉับไวตามรูปแบบของละครนอกแบบหลวงโดยให้ผู้แสดงเดินออกมาจำนวน 5 ก้าวและประเท้าขึ้นเตี๋ย

2. ขั้นตอนของการอาบน้ำแต่งตัว ซึ่งการอาบน้ำแต่งตัวมีอยู่ 3 ลักษณะ คือการอาบน้ำแบบไขพระสุหร่าย (อาบน้ำแบบฝักบัว) การอาบน้ำแบบขันสาคร (อาบน้ำแบบมีขันเล็กตักอาบ) และการอาบน้ำแบบสรงสนาน (อาบน้ำในสระน้ำ แม่น้ำหรือน้ำตกเป็นการอาบน้ำในที่โล่งแจ้ง) ในส่วนของการแสดงลงสรงมอญพระสังข์จะใช้วิธีการอาบน้ำแบบขันสาครคือการใช้ขันเล็กในการตักอาบ

3. ขั้นตอนการประพรมเครื่องหอม เมื่อตัวละครอาบน้ำเสร็จแล้วขั้นตอนมาคือการประพรมเครื่องหอม โดยที่ตัวละครจะไปนั่งหน้าบานพระฉายแล้วหยิบขวดเครื่องแป้งน้ำหอมจากพานเครื่องพระสำอางค์มาเตะที่หน้า ลำคอ หรือลำตัว

4. ขั้นตอนการแต่งตัว เมื่อตัวละครประพรมเครื่องหอมเรียบร้อยแล้ว ตัวละครจะเริ่มแต่งตัวตัวละครบางตัวเริ่มแต่งจากบนลงล่าง บางตัวเริ่มจากล่างขึ้นบนและจะสอดใส่เครื่องประดับโดยการแสดงลงสรงมอญพระสังข์จะเริ่มจากสวมกางเกงแล้วใส่เครื่องประดับ โดยในบทไม่มีการใส่เสื้อผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าพระสังข์ได้ลงซุกบองคืในบ่อทองของนางพันธุรัตน์ ผิวเนื้อจะเป็นสีทองอยู่เพื่อความรวดเร็วและกระชับเลยไม่บอกบทใส่เสื้อหรือสีเอาไว้เพราะจะต้องรู้อยู่แล้วว่าพระสังข์ต้องแต่งกายสีเหลืองทอง

5. ขั้นตอนในการเดินทางของตัวละคร เมื่อใส่เครื่องทรงเรียบร้อยแล้วเสร็จกระบวนการแต่งตัวเรียบร้อยแล้วจะมีการเดินทางไปตามจุดประสงค์ต่างๆที่ตัวละครจะกระทำต่อไปโดยมากจะใช้เพลงหน้าพาทย์ชนิดต่างๆขึ้นอยู่กับฐานะและระยะการเดินทางของตัวละครว่าจะไปไหนไปทำอะไรในการแสดงลงสรงมอญพระสังข์ใช้เพลงหน้าพาทย์เสมอเพราะเป็นการเดินทางในระยะสั้นๆจากห้องอาบน้ำในกระท่อมไปเฝ้านางมณฑาที่ชานบ้านหน้าบ้าน

จากการศึกษาพบว่ากระบวนการแต่งกายของพระสังข์มีครบถ้วนทั้ง 5 ขั้นตอน ในส่วนของการปฏิบัติท่ารำลงสรงมอญพระสังข์มีกระบวนการทำรำหลักจำนวน 11 ท่า ได้แก่

1. สนับเพลา	2. ภูเขา	3. ปั่นเหง่ง
4. สายบานพับ	5. ทับทรวง	6. ทองกร

7. สังวาล	8. อัมรงค์	9. กรรเจียกจร
10. มงกุฎ	11. อุบะ	

และมีจำนวนสร้อยท่า จำนวน 23 ท่า ได้แก่

1. เชิงอน	2. ซ้อนซับ	3. ผ้าทิพย์
4. กระสันทรง	5. จีบโจง	6. หางหงส์
7. ประจงจับ	8. เพชรพรรณราย	9. เฟื่องห้อยพลอยประดับ
10. แก้วภูกามงามเงา	11. ทับทิมเท่าเม็ดข้าวโพด	12. โชติช่วง
13. สร้อยสน	14. กุดั่นดวง	15. รุ่งเรือง
16. เรือนครุฑ	17. จำหลักลายซ้ายขวา	18. บรรจงทรงมหา
19. นฤมิตร	20. ผิดมนุษย์	21. งามดั่ง
22. เทพบุตร	23. ในชั้นฟ้า	

การวิเคราะห์กระบวนการแต่งกายของพระสังข์แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

1. วิเคราะห์ท่ารำหลัก กระบวนท่ารำหลักที่นำมาใช้ในรำลงทรงมอญพระสังข์จำนวน 11 ท่า มีท่าที่ตรงกับท่ารำแม่บทอยู่จำนวน 3 ท่า มีท่าที่คล้ายกับท่ารำแม่บทอยู่ 7 ท่า และมีท่าที่ไม่ตรงกับท่ารำแม่บทอยู่ 1 ท่า ได้แก่ ท่าทับทรวง ซึ่งเป็นท่าเฉพาะของการรำลงทรงคือเป็นท่าที่บอกตำแหน่งของเครื่องประดับด้วยการจับมือขวาเข้าอกซึ่งโดยปกติแล้วการจับเข้าอกจะใช้มือซ้ายไม่ใช้มือขวาตามจารีตทางด้านนาฏศิลป์ไทย

2. วิเคราะห์สร้อยท่า กระบวนท่ารำสร้อยท่าที่นำมาใช้ในรำลงทรงมอญพระสังข์จำนวน 23 ท่า มีท่าที่เหมือนกับท่ารำแม่บทอยู่จำนวน 9 ท่า ท่าที่คล้ายกับท่ารำแม่บทอยู่จำนวน 12 ท่า และอีก 2 ท่าที่ไม่สอดคล้องกับท่ารำแม่บทท่าใดเลย ได้แก่ ท่ากระสันทรงและท่างามดั่ง ซึ่งท่ากระสันทรงเป็นท่าเฉพาะของการรำลงทรงคือเป็นท่าที่บอกตำแหน่งของเครื่องทรงได้แก่ผ่านุงด้วยการจับมือจับผ่านุงสะกดพร้อมแตะเท้าท่างามดั่งเป็นการวางมือที่เข้าซ้ายแล้วมือขวาทำสะเอวซึ่งเป็นเหมือนว่าตัวพระสังข์มีรูปโฉมที่งดงามดั่งเทพบุตรที่สง่างาม

3. วิเคราะห์ลักษณะรำเกี่ยวกับการแสดงละครและเพลงหน้าพาทย์

3.1 ในการแสดงรำเดี่ยว ผู้แสดงจะมีการใช้ลีลาในการยกตัว ในทางซ้ายขวาทั้งสองข้างและกรายมือเป็นท่าตั้งวงที่เหยียดแขนตึงระดับไหล่ พร้อมกับการกล่อมหน้าขึ้นท่ารำกลางอำพร ในเนื้อเพลงที่ว่า แล้วขัดสีฉวีวรรณผุดผ่อง ดังทองชมพูชุนเนื้อเกล้า

ตารางที่ 1 วิเคราะห์ลักษณะรำเกี่ยวกับการแสดงละครและเพลงหน้าพาทย์ ซึ่งจากการวิเคราะห์สรุปได้ว่าลักษณะการรำเดี่ยวมีท่ารำที่ต้องใช้ลีลาและกลวิธีการรำอยู่ 3 ท่า ได้แก่

1. ท่าแล้วขัดสีฉวีวรรณผุดผ่อง
2. ท่าดังทองชมพูชุน
3. ท่าเนื้อเกล้า

ท่ารำในลักษณะรำเดี่ยว	วิเคราะห์กระบวนท่ารำ
เนื้อเพลง แล้วขัดสีนวิวรรณผุดพ่อง ภาพที่ 1 ที่มา: สุรเชษฐ์ สุพลจิตต์ (2561)	ในส่วนของการรำเดี่ยวผู้แสดงใช้ท่ารำจีบหงายเหยียดลำแขนตั้งระดับไหล่ทั้งสองข้างมีการขยับแขนตามจังหวะของดนตรีเพื่อให้เกิดความลื่นไหลของกระบวนท่ารำและผู้แสดงจะต้องมีการกล่อมหน้าพร้อมทั้งเอียงศีรษะจากขวาไปซ้ายเพียงเล็กน้อย กดเอว กดไหล่จากขวาไปซ้ายเล็กน้อยมีการส่วนของลำตัวกระทบจังหวะ
เนื้อเพลง ดังทองชมพูนุช ภาพที่ 2 ที่มา: สุรเชษฐ์ สุพลจิตต์ (2561)	ในส่วนของการรำเดี่ยวผู้แสดงสะบัดมือกรายจีบเป็นท่ารำตั้งวงกลาง เหยียดลำแขนตั้งระดับไหล่ทั้งสองข้าง มีการขยับแขนตามจังหวะของดนตรีเพื่อให้เกิดความลื่นไหลของกระบวนท่ารำและผู้แสดงจะต้องมีการกล่อมหน้าพร้อมทั้งเอียงศีรษะจากซ้ายไปขวาเพียงเล็กน้อย กดเอว กดไหล่จากซ้ายไปขวาเล็กน้อยมีการส่วนของลำตัวกระทบจังหวะ
เนื้อเพลง เนื้อเกล้า ภาพที่ 3 ที่มา: สุรเชษฐ์ สุพลจิตต์ (2561)	ในส่วนของการรำเดี่ยวผู้แสดงจะจีบด้วยซ้ายแล้วพลิกจากจีบเป็นวงบัวบานระดับศีรษะ แขนขวาตั้งวงกลาง เหยียดลำแขนตั้งระดับไหล่มีการกล่อมหน้าจากทางซ้ายและกระทบจังหวะเปลี่ยนเป็นทางขวา กดเอว กดไหล่ จากซ้ายไปขวาเพื่อให้เกิดความลื่นไหลของกระบวนท่ารำ

3.2 ลักษณะท่ารำแบบละครเป็นการคำนึงถึงความสัมพันธ์ของท่ารำลงสรหมอญพระสังข์ระหว่างพระสังข์กับนางรจนาช่วงเนื้อเพลงที่ว่า แล้วขัดสีกวีวรรณผุดผ่อง ดังทองชมพูช้วนเนื้อนางรจนาดองมาทำการขัดผิวให้พระสังข์

ตารางที่ 2 วิเคราะห์ลักษณะรำเกี่ยวกับการแสดงละครและเพลงหน้าพาทย์ ซึ่งจากการวิเคราะห์สรุปได้ว่าลักษณะการรำเดี่ยวมีท่ารำที่ต้องใช้ลีลาและกลวิธีการรำอยู่ 2 ท่า ได้แก่

1. ท่าแล้วขัดสีกวีวรรณผุดผ่อง
2. ท่าดังทองชมพูช้วน

ท่ารำในลักษณะของการแสดงแบบละคร	วิเคราะห์กระบวนท่ารำ
เนื้อเพลง แล้วขัดสีกวีวรรณผุดผ่อง ภาพที่ 4 ที่มา: สุรเชษฐ์ สุพลจิตต์ (2561)	ในส่วนของลักษณะการรำแสดงแบบละคร ผู้แสดงจะจับหงายเหยียดลำแขนตั้ง ไม่มีการขยับแขนเพื่อให้นางรจนาคืนตัว น้ำพร้อมมือมาขัดผิวให้พระสังข์ในส่วนของ ศีรษะไม่มีการก่อกองหน้า ผู้แสดงจะเอียงซ้ายเพียงด้านเดียวเพื่อบอกนางรจนาดอนที่นางขัดผิวให้พระสังข์ ลำตัวจะการใช้การ กระทบจังหวะเพื่อเล็กน้อยเพื่อให้เข้ากับ จังหวะดนตรี
เนื้อเพลง ดังทองชมพูช้วน ภาพที่ 5 ที่มา: สุรเชษฐ์ สุพลจิตต์ (2561)	ในส่วนของการลักษณะการรำแสดงแบบละคร ผู้แสดงจะค่อย ๆ สะบัดมือ กรายจับเป็นท่ารำตั้งวงกลาง เหยียดลำ แขนตั้งระดับไหล่ทั้งสองข้างเพื่อให้นาง รจนาคืนตัวน้ำพร้อมมือมาขัดผิวให้พระ สังข์ในส่วนของศีรษะไม่มีการก่อกองหน้า ผู้ แสดงจะเอียงซ้ายเพียงด้านเดียวเพื่อบอก นางรจนาดอนที่นางขัดผิวให้พระสังข์ ส่วน ของลำตัวจะการใช้การกระทบจังหวะเพียง เล็กน้อยเพื่อให้เข้ากับจังหวะดนตรี

รำลงสร้งมอญพระสังข์เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งเป็นละครนอกที่อยู่ในราชสำนักเรียกกันว่าละครนอกแบบหลวงจาริตต่าง ๆ ที่อยู่ในราชสำนักจึงเข้ามามีบทบาทในการแสดงซึ่งครูบาอาจารย์โบราณท่านอยากให้เห็นถึงความเป็นจริงว่าเวลาอาบน้ำเราจะอาบน้ำในห้องสำหรับอาบน้ำเมื่ออาบน้ำเสร็จแล้วถึงออกมาที่ห้องแต่งตัวเพื่อทาแป้งและเครื่องหอมจึงทำเตียงเป็น 2 เตียงเพื่อให้ผู้ชมเข้าใจว่าอาบน้ำกับทาแป้งเป็นคนละที่กัน

ทำรำประกอบเพลงหน้าพาทย์เสมอในรำลงสร้งมอญพระสังข์ทำรำเสมอต่างจากทำรำเสมอของการแสดงชุดอื่น ๆ [แต่มีการนับจังหวะที่ตรงกันคือจังหวะขึ้น 5 ลง 4] ที่มีท่าทางยกเท้า มีการจับมือจับที่ห้อยข้างเพื่อเพิ่มความแปลกใหม่และผู้แสดงยังต้องใช้ฝีมือและผู้แสดงยังต้องใช้ฝีมือในการกระเษะของการวางมือในการจับจับห้อยข้างขึ้นมาให้พอดีกับลำแขนของผู้แสดงอีกด้วยในส่วนของท่านเล่นตะโพนนั้น ลงสร้งมอญพระสังข์จะใช้ทำเชิดฉิ่ง

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษากระบวนการรำแต่งกายของพระสังข์ในการแสดงละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทองพบว่ากระบวนการทำรำลงสร้งมอญพระสังข์มีกระบวนการท่าที่งดงาม ซึ่งกระบวนการทำรำแต่ละท่าจะบอกตำแหน่งของเครื่องแต่งตัวทั้งชุดและเครื่องประดับ ทำรำมีจังหวะที่ค่อนข้างกระชับฉับไวกว่าลงสร้งชนิดอื่น ๆ จึงทำให้ทำรำมีการเล่นเท้าเป็นส่วนมาก ลงสร้งมอญพระสังข์เป็นชุดที่ผู้แสดงได้อวดฝีมือในการแสดงเพราะกระบวนการทำรำที่ละเอียดละมัยผู้วิจัยยังพบว่าความพิเศษของลงสร้งมอญมีความแตกต่างกับการแสดงลงสร้งชุดอื่นๆ คือมีการใช้เตียง 2 เตียงประกอบการแสดง ได้แก่ เตียงสร้งน้ำ (แบบชั้นสาคร) และเตียงเครื่องพระสำอาง ตามที่ครูบาอาจารย์โบราณท่านอยากให้เห็นถึงความเป็นจริงว่าเวลาอาบน้ำกับทาแป้งเป็นคนละที่กันและการรำเพลงหน้าพาทย์เสมอของลงสร้งมอญพระสังข์มีท่ารำแตกต่างจากทำรำเสมอไม่เหมือนกับทำรำเสมอของการแสดงชุดอื่น ๆ คือมีการรำยกเท้า มีการจับมือจับที่ห้อยข้างเพื่อความสวยงาม แปลกใหม่ ลงสร้งมอญพระสังข์จะใช้ทำเชิดฉิ่ง จากสัมภาษณ์คุณครูอุดม กุลเมธพนธ์ ทำให้ทราบว่าท่านได้รับการถ่ายทอดท่ารำชุดลงสร้งมอญพระสังข์จากคุณครูลมูล ยมะคุปต์โดยสืบทอดต่อ ๆ กันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 และท่านคิดว่าเนื่องจากตัวพระสังข์มีความพิเศษกว่าตัวละครชนิดอื่น ๆ คือ เกิดมาตอนแรกเป็นหอยสังข์แล้วก็มาสมรูปร่างจนถอรูปเป็นพระสังข์ที่มีความสง่างามรูปร่างหน้าตาเหมือนเทวดาจึงใช้ทำเชิดฉิ่งซึ่งโดยปกติในภาษาท่านาฏศิลป์สื่อความหมายว่าสวยงามอยู่แล้วเมื่อรำเล่นตะโพน 6 จังหวะเรียบร้อยมีการฉายมือและฉายเท้า 2 ครั้งเป็นการเพิ่มท่ารำและอวดฝีมือของผู้แสดงอีกขึ้นตอนหนึ่งก่อนที่จะใช้ท่ารำชักแป้งผัดหน้าเข้าเวที

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ควรมีการทำงานวิจัยรวบรวมการรำลงสร้งทุกประเภทเพื่อเปรียบเทียบข้อเหมือนและข้อแตกต่างของดนตรี กระบวนท่ารำ เนื้อร้อง เอาไว้เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษารูปแบบลำดับขั้นตอนของการรำลงสร้งไว้เพื่อเป็นแนวทางในการอนุรักษ์สืบสานกระบวนการรำลงสร้งไว้ให้เป็นลายลักษณ์อักษรต่อไป

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (2518). *จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์. (2543). *ละครวังสวนกุหลาบ*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.